

A, Á

A

• **A capite foetet piscis.** ► FEJ: *Fejétől búzlik/büdsödik a hal.*

• **A horse! A horse! My kingdom for a horse!** ► LÓ: *(Lovat, lovat,) országomat egy lóért!*

Á

• **á-tól z-ig [á-tól cettig]** (sz): elejétől végéig, kivétel nélkül

◆ Az *á* az ábécé első, a *z* (németes hatást mutató változatában: *cett*) az utolsó betűjére utal e számos európai nyelvben megtalálható szólásban.

○ ANG. *from A to Z* | FR. *de A à Z; depuis A jusqu'à Z* | LEN. *od A do Z* | NÉM. *von A bis Z* | OL. *dalla A alla Z* | OR. *om A do Я* | SVÉD *från A till Z*

☞ FT1: 1.

AB

• **ab ovo** (sz), (vál): a. m. 'a tojástól kezdve': (már) eleve; alapjaiban véve

◆ E latin kifejezés eredetét kétféleképpen is meg szokták közelíteni. ✦ Az egyik értelmezés szerint, mivel a rómaiak az étkezést tojással kezdték és almával fejezték be, az „*ab ovo usque ad mala*” [a tojástól az almáig] szólás azt is jelentette, hogy 'az elejétől a végéig' (vö. pl. Horatius *Sermonum liber prior* [A szatírák első könyve], III, 5–6). ✦ A másik magyarázat egy ismert görög mitológiai történetre utal. Ha Léda hattyú képében nem szül tojást, hogy megszülessék Zeusz leánya, Helené, akkor Parisz trójai királyfi nem csábíthatta volna el, nem lett volna trójai háború stb. Az *ab ovo* így annyit jelent, hogy egy gondolatmenetet, ok-okozat összefüggést egészen a kezdetekig, az alapokig visszavinni. A kifejezés a római költő Horatius *Epistularum liber alter* [Az episztolák második könyve] *De arte poetica* [Ars poetica] címen ismert episztolájából terjedt el (III, 147). Ebben Horatius úgy írja le a jó epikus költőt, Homéroszt, mint aki nem Léda tojásától („*nec gemino bellum Troianum orditur ab ovo*”) – mintegy a gyökerektől – kezdi a trójai háború elmesélését, hanem egyenesen az események közepébe (*in* medias res*) repíti az olvasót.

☞ BG: 83, 86; DU: 10; FT1: 2; HL3: 283; Horatius, 1961: 376–377, 582–583; SzF: 88–89; TB1: 306; TI1: 11; ZZR: 10.

ABLAK

• (vki) **az ablakon dobja/hajítja/szórja ki a pénzt** (sz): könnyelműen, fölöslegesen költekezik, pazarolja a pénzt

◆ Az állatmeséinek köszönhetően népszerűséget szerző francia író, Jean de La Fontaine *Du thésauriseur et du Singe* [A kincsalmozó meg a majom] című (XII, III) meséjében olvashatunk egy fősvény emberről, akinek a majma az ablakon át dobálja ki gazdája pénzét. Ez a

• szótári alak – { } szólásmondás, helyzetmondát, szállóige, közmondás értelmezése

◆ eredetmagyarázat – ✦ eredetmagyarázat-változat – ○ idegen nyelvi megfelelők – □ ikonográfiai utalás

☞ bibliográfiai információk – ► vagy * utalás címszóra

több európai nyelvben is megtalálható vándorfrazéma azonban inkább arra az aprópénzre utalhat, amelyet középkori szokás szerint egykor az uralkodók, a főurak bizonyos ünnepi alkalmakkor a koldusoknak, utcai énekeseknek stb. valóban az ablakon szórtak vagy szórtattak ki. A pazarlás kifejezésére nyelvünkben még a *(két kézzel v. tele marokkal) szórja a pénzt* kifejezés is használatos.

- ANG. *to throw money down the drain* | FR. *jeter l'argent par les fenêtres* | LEN. *rzucać pieniądze w błoto* | NÉM. *das Geld zum Fenster hinauswerfen* | OL. *buttare/gettare il denaro [i soldi/quattrini] dalla finestra* | OR. *бросать деньги на ветер* | ROM. *a arunca banii pe fereastră* | SP. *tirar la casa por la ventana*

FT1: 1; RCh: 31; O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 226; ONG: 30.

- <vkinek> **az ablakon hányják/szórják be a pénzt (sz), (nép):** könnyen, munka nélkül nagyon sokat keres, gyorsan gazdagszik

- ◆ A szólásban lévő igék a lapát képét villantják fel, amellyel a gazdák a kicsévelt gabonát vagy a lemorzsolts kukoricát szellőztették. E művelethez a sok apró gabonaszem látványa társult, ami a falusi ember szemében a gazdagságot jelképezte. A kifejezés kialakulásában szerepet játszhatott még az a Jacobus de Voragine *Legenda aurea* című, a XIII. század végén összeállított és a szentek élettörténeteit az egyházi naptár időrendjében felsoroló legendagyűjteményében is olvasható Szent Miklós-legendája, amely szerint Miklós püspök titokban kendőbe kötött vagy papírba csomagolt pénzt (aranyakat) tett a szegény lányok ablakába, így mentve meg őket attól, hogy rossz útra térjenek: „Volt egy szomszédja, nemes ember, aki sükségre jutván, három szűz leányát utcalánynak adni kényszerült, hogy szegénytelen üzletük jövedelméből élelemhez jussanak. A szentnek tudomására jutott a dolog, és elborzadt a gyalázatos bűn miatt. Egy csomó aranyat rejtett egy kendőbe, és az éj leple alatt, az ablakon keresztül, titokban bedobta a házba, majd ugyanolyan titokban távozott.” Ugyanehhez a legendához kapcsolható egyébként az a szokás is, hogy Miklós napján (december 6-án) cukorkát tesznek a gyerekek ablakba kitett cipőibe. O. Nagy Gábor megjegyzi, hogy az a Szarvas környéki babonás szokás is erre a legendára vezethető vissza, miszerint új házba, lakásba költözéskor a lakó először pénzt, kenyeret és szalonnát hajít be háza, lakása ablakán.

- ANG. *to rake in the money* | FR. *ramasser/remuer l'argent à la pelle* | NÉM. *Geld scheffeln* | OL. *guadagnare denari [fare (i) soldi] a palate* | SP. *apalea el dinero*

FT1: 1; O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 225; ONG, 30; SzÁ: 14–15; Voragine, 1990: 16.

- <vki vmit> **nem tesz (ki) az ablak(á)ba (sz):** nem dicsekszik el vmivel, szegényében hallgat vmiről

- ◆ A szólás egy régi szokásból eredeztethető. Amikor a hagyományos falusi társadalomból messzire elszármazott, katonának vitt vagy mesterlegényként más városba, országba kerülő és ott írástudóvá váló családtag levelet írt az otthoniaknak, ők ezt az ismerősöket, szomszédokat is érdeklő hírekről, tapasztalatokról beszámoló levelet gyakran nagy büszkén kitették a ház ablakába, hogy mindenki láthassa, olvashassa. Ha azonban a hírek kényes, szomorú, esetleg túl személyes tartalma ezt nem tette lehetővé, a levéllel nem dicsekedtek, vagyis azt nem tették ki az ablakba.

- FR. *ne pas crier qqch. sur les toits* | NÉM. *sich etw. nicht ans Fenster stecken; sich etw. nicht hinter den Spiegel stecken*

FT1: 1; ONG, 29; SzÁ: 15; Tolnai, MNy. 7 (1911a): 330.

ÁBRAHÁM

• (vkinek) **Ábrahám kebelén sem volna jobb dolga** ➤ ÁBRAHÁM: (vki) *elköltözött Ábrahám kebelébe*

• (vki) **Ábrahámra vicsorítja a fogát** (sz), (rég), (nép): a) meghal; b) sírva fakad; c) {csak 2. személyben fenyegetés kifejezéseként: megkeserüli, megemlegeti még}

◆ A bibliai Ábrahámra való hivatkozás utalás az *elköltözött Ábrahám* kebelébe* szólásra. A vicsorítás pedig a fogsort teljes hosszában mutató koponya képét eleveníti fel.

☞ BG: 36; O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 227.

• (vki) **elköltözött Ábrahám kebelébe** (sz), (vál): meghalt

◆ Az Újszövetség *Lukács evangéliuma* részében olvashatjuk a gazdag emberről és a szegény Lázárról szóló példabeszédet: „Történt pedig, hogy meghalt a koldus, és az Angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag is, és eltemették” (Lk 16:22). Lázárt tehát halála után az angyalok Ábrahám kebelére vitték, ahol védelmet nyújtó szeretetközösség, béke, boldogság lett osztályrésze Isten országában, a mennyországban. Erre az állapotra utal a szintén választékos *Ábrahám kebelében/kebelén sem volna jobb dolga* (*teljes biztonságban, védettségben van’ – vö. NÉM. *wie in Abrahams Schoß sitzen; leben wie in Abrahams Schoß*) szólás is. Bibliai eredete miatt a szólás különböző alakjainak nemzetközi elterjedtsége széles körű (vö. ANG. *sleep in Abraham’s bosom*, FR. *le sein d’Abraham*, NÉM. *Abrahams Schoß*, OR. *лоно Авраама/Авраамово*, SP. *el seno de Abraham*).

□ Üdvözült lelkek Ábrahám kebelében, XII. század (A bázeli dóm szentélykörüljárójának egyik pillérfejezete).

☞ DU: 781; FT1: 2; O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 227; Scheiber, MNy. 78 (1982): 465–466; Seibert, 1994²: 10; SzÁ: 16–17; SzF: 221; TB1: 414; ZZR: 659–660.

ÁBRÁNDOZÁS

• **Ábrándozás az élet megrontója.** (szm), (vál): {az ábrándozó, álmokban élő ember nehezen boldogul}

◆ A mondás Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* (1843) című, leendő feleségéhez, Csajághy Laurához írt költeményének alábbi soraira vezethető vissza: „Hová merült el szép szemed világa? / Mi az, mit kétes távolban keres? / Talán a múlt idők setét virága, / Min a csalódás könnye rengedez? [...] Nézd a világot: annyi milliója, / S köztük valódi boldog oly kevés. / *Ábrándozás az élet megrontója*, / Mely, kancsalul, festett egekbe néz.”

☞ GySzÁ: 4; LA: 1; SzF: 14; TB1: 218.

ÁBRÁZAT

• (vkinek) **nincs emberi ábrázata** [(vkin) **nincs emberi ábrázat**] (sz): (főleg betegség, indulat miatt) egészen eltorzult vkinek az arca

◆ A kifejezés azt a néphitet tükrözi, amely az emberi arcot az emberi testtől különálló egységnek tekinti, ami úgy van rajta az emberen, hogy alkalomadtán azt levetheti, elhagyhatja.

☞ O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 227–228.

ABROSZ

• (vki) **más abroszához törli kését** (sz), (rég), (nép): más(ok)on élősködik

◆ Mivel régebben csak akkor terítették abrosszal, ha vendég jött a házhoz, érthető, hogy az abroszhoz a vendégeskedés, az ingyenélés fogalma kapcsolódott. Az evőeszközök közül

• szótári alak – { } szólásmondás, helyzetmondát, szállóige, közmondás értelmezése

◆ eredetmagyarázat – ✦ eredetmagyarázat-változat – ○ idegen nyelvi megfelelők – □ ikonográfiai utalás

☞ bibliográfiai információk – ➤ vagy * utalás címszóra

pedig azért éppen a kés rögzült a szólásban, mert a vendég régen mindig a magával hordott saját késével evett, s ezt étkezés előtt az abroszba törölve gondosan megtisztította.

☞ O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 228–229.

ACÉL

● **Azt se mondta, cseréljünk acélt.** (*szm*), (*rég*), (*nép*): {barátságtalan, szótlan viselkedés jellemzésére használt mondás}

◆ O. Nagy Gábor szerint e ma már régies szólás forrása ősi népi udvariassági forma: felhívás arra, hogy pipázás közben pecsételjék meg a jó viszonyt, a barátságot a tűz csiholására való acél kicserélésével. Aki e felhívást elmulasztotta, szótlan, barátságtalan embernek számított. Olyan általános szokásról van szó, amely a barátság, a társadalmi kapcsolatok kifejezésére minden társadalomban megtalálható és a legkülönbözőbb – néha igen meglepő – formákban nyilatkozik meg (a mély barátság jeleként az időleges asszonycsere például a régi Spártában éppen úgy megvolt, mint ahogyan ismeretes az eszkimóknál vagy a hottentotáknál is).

☞ Gunda, Nyr. 90 (1966): 91; O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 231.

● ⟨vki, vmi⟩ **kemény, mint az acél** (*szh*): nagyon kemény

◆ Általános megfigyelésen alapuló, átvitt értelemben is gyakran használt hasonlat, amelynek megfelelői más nyelvekben is megvannak.

○ ANG. *as true as steel* | NÉM. *hart wie Stahl* | SZLK. *tvrdé ako ocel'*

☞ O. Nagy, Nyr. 89 (1965): 230.

ACHILLES

● ⟨vkinek, vminek⟩ **az Achilles-sarka** (*sz*), (*vál*): vkinek v. vminek a gyenge, könnyen sebezhető pontja

◆ Akhilleusz (Achilles) a halandó Péleusz és Thetisz istennő fia, a Trója ellen vonuló görög seeregek kiemelkedő hőse. Ő ölte meg párviadalban Hektórt, a trójaiak legkiválóbb harcosát. A monda szerint születésekor anyja, hogy egy ellenkező tartalmú jóslatot megghiúsítson, és hosszú életet biztosítson halandó fiának, az újszülöttet egyik sarkánál fogva a Sztüx (Styx) folyó vizébe mártotta, ami által a gyermek sebezhetetlenné vált. A sarkát azonban nem érintette a bűvös erejű víz és ez a sebezhető pontja lett a végzete: a trójai háború vége felé Parisz (Paris), trójai királyfi nyila a sarkába fúródott és megölte őt. A történetet a latin grammatikus Hyginus Kr. e. 10 körül keletkezett, majd a középkorban *Mesék* címen ismertté vált munkájának 107. történetében (*Armorum iudicium*) mondja el. A köztudatban azonban Homérosz *Íliász* című műve révén került be. Érdekes, hogy a sebezhetőség egyedüli pontjának szimbóluma több más mitológiában is felbukkan: ilyen például az indiai Mahábháratá eposzban Krisna talpa, a Nibelung-énekekben Siegfried vállának egy pontja, a szaracén óriás, Ferrau köldöke Ludovico Ariosto *Orlando furioso* [Őrjöngő Lóránt] című művében (1507–1533) vagy az indián istenség, Manitu feje.

○ ANG. *the heel of Achilles; Achilles' heel* | FR. *le talon d'Achille* | HOLL. *Achilleshiel, Achillespees* | LEN. *pięta achillesowa* | NÉM. *die Achillesferse; jmdn. an seiner Achillesferse treffen* | OL. (il) *tallone d'Achille* | OR. *Ахиллесова пята кого-л.* | ROM. *călcâiul lui Ahile* | SP. *el talón de Aquiles*

□ Ernst Herter: *A haldokló Akhilleusz* (Korfu, Sissy palota – Web: Achilles).

☞ BG: 66; DU: 15; FT1: 2–3; GyGy1: 8–9; RL: 63–64; SzF: 231; SzL: 6; ZZR: 14.

(*km*) közmondás – (*sz*) szólás – (*szh*) szóláshasonlat – (*szm*) szólásmondás, szállóige
(*biz*) bizalmas – (*gúny*) gúnyos, ironikus – (*nép*) népnyelvi – (*pej*) pejoratív, rosszálló – (*rég*) régi, régies
(*táj*) tájnyelvi – (*tréf*) tréfás